

Wilāyī Governance in the Thought of the Martyred Leader Imam Khamenei with an Emphasis on the Book "An Outline of Islamic Thought in the Quran"

Najaf Lakzaee¹, Reza Lakzaee²

¹ Professor, Department of Political Science, Faculty of History and Political Studies, Baqir al-Olum University, Qom, Iran (**Corresponding author**). nlakzaee@bou.ac.ir

² Assistant Professor, Department of Islamic and Western Political Thought, Research Institute of Political and Security Studies, Imam Sadiq Islamic Sciences Research Institute, Qom, Iran. r.lakzaee@isri.ac.ir

Abstract

The current research engages in examining and elucidating the model of "wilāyī governance" in the thought of the martyred leader Imam Khamenei, with an emphasis on the book "An Outline of Islamic Thought in the Quran". In this perspective, the Noble Quran is not merely a book for individual or moral guidance; rather, it is introduced as a "code of governance" and a strategic document for the administration of society. From this standpoint, the Quran can serve as the foundation for the formation of a coherent theory in the domain of Islamic governance. In the prevalent literature on governance in the contemporary world, models such as hierarchical, market, or network governance are often spoken of, which are predominantly founded upon secular foundations. In contrast, Islamic thought endeavors to present a model wherein the guidance of society takes place based upon tawhīdī (monotheistic) foundations and religious values. The main problem of the research is whether it is possible, based on the book "An Outline of Islamic Thought in the Quran", to extract a coherent theory regarding governance in the thought of Ayatollah Khamenei and to formulate its components within the framework of the "wilāyī governance" model. This problem is of significance in that it can aid in clarifying the theoretical foundations of Islamic governance and its distinction from conventional models of governance. The main objective of the research is to infer and elucidate the theory of Quranic governance in his thought, with a focus on the book "An Outline of Islamic Thought in the Quran", and to reconstruct it within the framework of the "wilāyī governance" model. Within this framework, the research endeavors to demonstrate how the Quran as the "Book" (kitāb) and wilāyah (guardianship) as the "Balance" (mīzān) constitute the two fundamental pillars of this model of governance. Furthermore, this research seeks

---

Cite this article: Lakzaee, N. & Lakzaee, R. (2026). Wilāyī Governance in the Thought of the Martyred Leader Imam Khamenei with an Emphasis on the Book "An Outline of Islamic Thought in the Quran". *Islamic Governance Studies*, 2(1), p. 13-36. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73717.1052>

Received: 2025-08-25 ; **Revised:** 2025-11-03 ; **Accepted:** 2025-12-07 ; **Published online:** 2026-03-30

Type of article: Research Article

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

to identify and elucidate the various elements of this theory, including the objectives, actors, values, style, and functions of wilāyī governance. Among the other objectives of the research is clarifying the realm of this type of governance, ranging from the level of individual upbringing to the formation of the Islamic government, and ultimately the realization of the global Islamic civilization. Thus, the article attempts to present a systematic portrayal of the wilāyī governance model in the thought of Ayatollah Khamenei. The main question of the research is what foundations and components the theory of governance possesses in the thought of Ayatollah Khamenei based on the book "An Outline of Islamic Thought in the Quran", and how it can be formulated within the framework of the "wilāyī governance" model. Alongside this main question, subsidiary questions are also posed; including, what is the position of the Quran and wilāyah in the structure of this theory of governance? What are the objectives and values governing it? Who are its main actors? And how do the style and functions of this governance differ from the prevalent models of governance in contemporary literature? Answering these questions can clarify the various dimensions of wilāyī governance and demonstrate how this model can provide a theoretical framework for the administration of the Islamic society. The current research is theoretical and analytical in terms of approach, and based on the study of religious texts and library resources in terms of method. By utilizing the conceptual framework of the "construct of movement" and the method of "presenting new questions to religious texts," an effort has been made to extract the components of Quranic governance from the text of the book "An Outline of Islamic Thought in the Quran". In this method, initially, the fundamental questions related to theories of governance are posed; subsequently, these questions are presented to the text of the Quran and the analyses provided in the aforementioned book. Following that, the themes and concepts related to governance are identified and analyzed, and are organized within the format of a coherent theoretical framework. This approach makes it possible for the main elements of the theory of governance in the thought of Ayatollah Khamenei to be reconstructed systematically. The findings of the research indicate that in the thought of Ayatollah Khamenei, Islamic governance is defined revolving around the concept of "wilāyah". Wilāyah in this framework means the bond and harmony among the members of the faith-based society for moving in the path of truth and realizing divine objectives. Based on this perspective, wilāyī governance is founded upon two main pillars: first, the "Book" (kitāb), which refers to the Quran as the source of worldview and ideology for the administration of society; second, the "Balance" (mīzān), which introduces wilāyah as the criterion of justice and guidance. The main objective of this governance is human-building and society-building in the direction of realizing a just tawhīdī system and the establishment of religion (iqāmat al-dīn) in the various arenas of life. In this model, the main actors are believers (mu'minūn) who interact with one another within the framework of a network of wilāyī relations, and values such as action-producing faith, tawhīd, and adherence to wilāyah govern their behavior. The style of governance in this system is the "wilāyī style," which, while utilizing some characteristics of prevalent managerial models, redefines them within the framework of divine values. Furthermore, the main functions of this governance include policymaking, regulation, facilitation, supervision, and institution-building for resolving the problems of society and realizing religious objectives. The realm of wilāyī governance begins from the

upbringing of the individual, expands to the level of society and government, and ultimately leads to the formation of the global Islamic civilization. The results of the research demonstrate that in the book "An Outline of Islamic Thought in the Quran", the necessary elements and components for the formation of a relatively comprehensive theory regarding Islamic governance exist. This theory, by relying on the concept of wilāyah, considers governance a process wherein the society of believers, with divine guidance and within the framework of Quranic values, moves toward the realization of justice and the establishment of religion. In this model, not only is governance not limited to the political administration of society, but it also encompasses all dimensions of human life, from individual upbringing to social and civilizational structures. Hence, wilāyī governance can be posited as a distinct model vis-à-vis the prevalent models of governance; a model that emphasizes the bond between divine guidance, the participation of the society of believers, and the realization of social justice, and its ultimate horizon is the formation of the global Islamic civilization.

Keywords: Quranic Governance, The Book "An Outline of Islamic Thought in the Quran", Ayatollah Khamenei, Wilāyī Style, Islamic Governance.

الحكومة الولائية في فكر القائد الشهيد الإمام الخامنئي مع التأكيد على كتاب «المشروع العام للفكر الإسلامي في القرآن»

نجف لكزايي^١، رضا لكزايي^٢

^١ أستاذ، قسم العلوم السياسية، كلية التاريخ والدراسات السياسية، جامعة باقر العلوم (ع)، قم، إيران (المؤلف المسؤول). nlakzaee@bou.ac.ir
^٢ أستاذ مساعد، قسم الفكر السياسي الإسلامي والغربي، معهد الدراسات السياسية والأمنية، مركز أبحاث العلوم الإسلامية، الإمام الصادق (ع)، قم، إيران. r.lakzaee@isri.ac.ir

الملخص

يتناول البحث الحالي دراسة وتبيين أنموذج «الحكومة الولائية» في فكر القائد الشهيد الإمام الخامنئي مع التأكيد على كتاب «المشروع العام للفكر الإسلامي في القرآن». في هذه الرؤية، لا يُعد القرآن الكريم مجرد كتاب للهداية الفردية أو الأخلاقية، بل يُطرح بوصفه «دستوراً للحكومة» ووثيقة استراتيجية لإدارة المجتمع. ومن هذا المنظور، يمكن للقرآن أن يكون أساساً لبلورة نظرية منسجمة في حقل الحكومة الإسلامية. في الأدبيات الرائجة للحكومة في العالم المعاصر، غالباً ما يتحدث عن نماذج مثل الحكومة الهرمية، أو السوقية، أو الشبكية، والتي تبتني في الغالب على أسس علمانية. وفي المقابل، يسعى الفكر الإسلامي إلى تقديم أنموذج تتم فيه هداية المجتمع بناءً على الأسس التوحيدية والقيم الدينية. تتمثل المشكلة الأساسية للبحث في ما إذا كان بالإمكان، بناءً على كتاب «المشروع العام للفكر الإسلامي في القرآن»، استخراج نظرية منسجمة حول الحكومة في فكر آية الله الخامنئي، وصياغة مكوناتها في قالب أنموذج «الحكومة الولائية». وتبع أهمية هذه المشكلة من قدرتها على المساعدة في توضيح الأسس النظرية للحكومة الإسلامية وتمييزها عن نماذج الحكومة المتداولة. ويتمثل الهدف الرئيسي للبحث في استنباط وتبيين نظرية الحكومة القرآنية في فكره مع التركيز على كتاب «المشروع العام للفكر الإسلامي في القرآن» وإعادة صياغتها في قالب أنموذج «الحكومة الولائية». وفي هذا الإطار، يسعى البحث لإظهار كيف يشكل القرآن بوصفه «الكتاب» والولاية بوصفها «الميزان» الركبتين الأساسيتين لأنموذج الحكومة هذا. كما يكابد هذا البحث لتحديد وتبيين العناصر المختلفة لهذه النظرية، بما في ذلك الأهداف، والفاعلون، والقيم، والأسلوب، والوظائف الخاصة بالحكومة الولائية. ومن الأهداف الأخرى للبحث، توضيح نطاق هذا النوع من الحكومة بدءاً من مستوى التربية الفردية وصولاً إلى تشكيل الحكومة الإسلامية، وفي النهاية تحقق الحضارة العالمية للإسلام. وبهذا الترتيب، يسعى المقال لتقديم صورة منهجية لأنموذج الحكومة الولائية في فكر آية الله الخامنئي. ويتمثل التساؤل الرئيسي للبحث فيما يلي: بناءً على كتاب «المشروع العام للفكر الإسلامي في القرآن»، ما هي أسس ومكونات نظرية الحكومة في فكر آية الله الخامنئي، وكيف يمكن صياغتها في قالب أنموذج «الحكومة الولائية»؟ وإلى جانب هذا التساؤل الرئيسي، تُطرح تساؤلات فرعية أيضاً؛ من قبيل: ما هي مكانة القرآن والولاية في بنية نظرية

استناداً إلى هذه المقالة: لكزايي، نجف؛ لكزايي، رضا (٢٠٢٦). الحكومة الولائية في فكر القائد الشهيد الإمام الخامنئي مع التأكيد على كتاب «المشروع العام للفكر الإسلامي في القرآن». *دراسات الحكومة الإسلامية*، ١٢(١)، ص ١٣-٣٦. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73717.1052>

تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/٠٨/٢٥؛ تاريخ المراجعة: ٢٠٢٥/١١/٠٣؛ تاريخ القبول: ٢٠٢٥/١٢/٠٧؛ تاريخ النشر: ٢٠٢٦/٠٣/٣٠

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

الحوكمة هذه؟ وما هي الأهداف والقيم الحاكمة عليها؟، ومن هم الفاعلون الرئيسيون فيها؟، وما هو الفرق بين أسلوب ووظائف هذه الحوكمة والنماذج الرائجة للحوكمة في الأدبيات المعاصرة؟. إن الإجابة عن هذه التساؤلات يمكن أن توضح الأبعاد المختلفة للحوكمة الولائية وتُظهر كيف يمكن لهذا النموذج أن يوفر إطاراً نظرياً لإدارة المجتمع الإسلامي. يُعد البحث الحالي من حيث المقاربة بحثاً نظرياً وتحليلياً، ومن حيث المنهج، يبتني على دراسة النصوص الدينية والمصادر المكتبية. وباستخدام الإطار المفاهيمي لـ «بنية الحركة» ومنهج «عرض التساؤلات الجديدة على النصوص الدينية»، يُذل السعي لاستخراج مكونات الحوكمة القرآنية من نص كتاب «المشروع العام للفكر الإسلامي في القرآن». في هذا المنهج، تُطرح أولاً التساؤلات التأسيسية المتعلقة بنظريات الحوكمة، ثم تُعرض هذه التساؤلات على النص القرآني والتحليلات المُقدمة في الكتاب المذكور. بعد ذلك، تُحدد المضامين والمفاهيم المرتبطة بالحوكمة وتُحلل وتُنظم في قالب إطار نظري منسجم. وتتيح هذه المقاربة إعادة بناء العناصر الرئيسية لنظرية الحوكمة في فكر آية الله الخامني بصورة منهجية، وتُظهر نتائج البحث أنه في فكر آية الله الخامني، تُعرف الحوكمة الإسلامية بالتمحور حول مفهوم «الولاية». وتعني الولاية في هذا الإطار الارتباط والانسجام بين أفراد المجتمع الإيماني للتحرك في مسار الحق وتحقيق الأهداف الإلهية. وبناءً على هذه الرؤية، تبتني الحوكمة الولائية على ركيزتين أساسيتين: الأولى «الكتاب» والذي يشير إلى القرآن بوصفه مصدراً للرؤية الكونية وأيديولوجية إدارة المجتمع؛ والثانية «الميزان» والذي يُعرف الولاية بوصفها معياراً للعدالة والهداية. ويتمثل الهدف الرئيسي لهذه الحوكمة في بناء الإنسان وبناء المجتمع في اتجاه تحقق النظام التوحيدي العادل وإقامة الدين في الساحات المختلفة للحياة. وفي هذا النموذج، يتمثل الفاعلون الرئيسيون في المؤمنين الذين يتفاعلون مع بعضهم البعض في إطار شبكة من الروابط الولائية، وتحكم سلوكهم قيمٌ مثل الإيمان الصانع للعمل، والتوحيد، والتبعية للولاية. أسلوب الحوكمة في هذا النظام هو «الأسلوب الولائي» الذي، في حين يستفيد من بعض خصائص النماذج الإدارية الرائجة، يعيد تعريفها في إطار القيم الإلهية. كما تشمل الوظائف الرئيسية لهذه الحوكمة رسم السياسات، والتنظيم، والتسهيل، والرقابة، والمأسسة لحل قضايا المجتمع وتحقيق الأهداف الدينية. يبدأ نطاق الحوكمة الولائية من تربية الفرد، ويمتد إلى مستوى المجتمع والحكومة، وينتهي في المطاف إلى بلورة الحضارة العالمية للإسلام. وتُظهر نتائج البحث أنه في كتاب «المشروع العام للفكر الإسلامي في القرآن»، تتوفر العناصر والمكونات اللازمة لبلورة نظرية شاملة نسبياً حول الحوكمة الإسلامية. وهذه النظرية، بالاعتماد على مفهوم الولاية، تعتبر الحوكمة عملية يتحرك فيها مجتمع المؤمنين بهداية إلهية وفي إطار القيم القرآنية نحو تحقق العدالة وإقامة الدين. وفي هذا النموذج، لا تقتصر الحوكمة على الإدارة السياسية للمجتمع فحسب، بل تشمل جميع أبعاد الحياة الإنسانية من التربية الفردية إلى البنى الاجتماعية والحضارية. ومن هنا، يمكن أن تُطرح الحوكمة الولائية بوصفها نموذجاً متميزاً في مقابل النماذج الرائجة للحوكمة؛ أنموذجاً يؤكد على الارتباط بين الهداية الإلهية، ومشاركة مجتمع المؤمنين، وتحقيق العدالة الاجتماعية، وأفقته النهائي هو بلورة الحضارة العالمية للإسلام.

الكلمات المفتاحية: الحوكمة القرآنية، كتاب «المشروع العام للفكر الإسلامي في القرآن»، آية الله الخامني، الأسلوب الولائي، الحوكمة الإسلامية.

حکمرانی ولایی در اندیشه رهبر شهید امام خامنه‌ای با تأکید بر کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن»

نجف لکزایی^۱، رضا لکزایی^۲

^۱ استاد، گروه علوم سیاسی، دانشکده تاریخ و مطالعات سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران (نویسنده مسئول). nlakzaee@bou.ac.ir
^۲ استادیار، گروه اندیشه سیاسی اسلام و غرب، پژوهشکده مطالعات سیاسی و امنیتی، پژوهشگاه علوم اسلامی، امام صادق (ع)، قم، ایران.
r.lakzaee@isri.ac.ir

چکیده

این مقاله با بهره‌گیری از سازه حرکت و روش عرضه پرسش‌های جدید به متون دینی، به استنباط و تبیین نظریه حکمرانی قرآنی از دیدگاه رهبر شهید امام خامنه‌ای با تأکید بر کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از نظر ایشان قرآن کریم «آیین حکمرانی» و سند راهبردی اداره جامعه است و حکمرانی اسلامی ذیل مفهوم کلیدی «ولایت» تعریف می‌شود؛ به معنای ایجاد هم‌پوندی و حرکت هماهنگ امت تحت رهبری الهی در «صراط مستقیم» به سوی هدف غایی «سعادت دو جهانی». این حکمرانی بر دو پایه «کتاب» (قرآن به مثابه جهان‌بینی و ایدئولوژی) و «میزان» (ولایت به مثابه معیار عدالت) استوار است. اهداف آن، انسان‌سازی و جامعه‌سازی برای تحقق نظام توحیدی عادلانه و اقامه دین است. کنشگران اصلی، مؤمنانی هستند که در شبکه‌ای به هم پیوسته در نظم ولایی تعامل می‌کنند. ارزش‌های حاکم، ایمان عمل‌ساز، توحید و تبعیت از ولایت است. سبک حاکم، «سبک ولایی» است که سبک‌های هرمی، بازاری و شبکه‌ای دنیوی را تعالی می‌بخشد. کارکرد اصلی، اقامه دین و حل مسائل جامعه از طریق سیاست‌گذاری، تنظیم‌گری، تسهیل‌گری، نظارت و نهادسازی است. قلمرو آن از تربیت فرد آغاز و تا تشکیل حکومت و در نهایت استقرار تمدن جهانی اسلام گسترش می‌یابد. در برابر این حکمرانی، معارضانی چون طاغوت‌های سیاسی - اقتصادی - فرهنگی و منافقان تشکیلاتی ایستاده‌اند. نوآوری پژوهش حاضر در ارائه الگوی «حکمرانی ولایی» به‌عنوان سبکی جدید و تعالی بخش فراتر از سبک‌های رایج هرمی، بازاری و شبکه‌ای است.

کلیدواژه‌ها: حکمرانی قرآنی، کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن»، آیت‌الله خامنه‌ای، سبک ولایی، حکمرانی اسلامی.

استاد به این مقاله: لکزایی، نجف؛ لکزایی، رضا (۱۴۰۵). حکمرانی ولایی در اندیشه رهبر شهید امام خامنه‌ای با تأکید بر کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن». *مطالعات حکمرانی اسلامی*. (۱۳)، ص ۱۳-۳۶. <https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.73717.1052>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۰۳؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۸/۱۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۶؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۱/۱۰

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

©/۱۴۰۵ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

رهبر شهید امام خامنه‌ای سه دلیل برای تدبیر در قرآن کریم بیان کرده است:

الف). مشارکت در حرکت تبلیغی قرآن و ایجاد جنبشی عمومی برای تبیین قرآن در ایران و جهان.

ب). تشویق دیگران به ترویج مباحث قرآنی.

ج). ترغیب جامعه علمی کشور به مطالعه جدی‌تر قرآن (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۱۴).

امام خامنه‌ای بر ضرورت توجه به قرآن تأکید دارد و معتقد است ساخت جامعه اسلامی، دولت اسلامی و تمدن اسلامی بدون فهم و انس با قرآن ممکن نیست. قرآن به عنوان نقشه راه جامعه اسلامی عمل می‌کند، چراکه نور الهی است و تاریکی‌های جهل، خرافات و اخلاق فاسد را از جامعه می‌زداید: «قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ» (مانده، ۱۵). بنابراین، تحقق جامعه اسلامی تنها از طریق قرآن و مفسران آن یعنی ائمه (ع) و سنت پیامبر (ص) امکان‌پذیر است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۱۶). ایشان همچنین به حدیثی از پیامبر (ص) اشاره می‌کنند که قرآن را چراغ راه در فتنه‌ها می‌داند؛ فتنه‌هایی که مانند تاریکی شب، انسان را دچار اضطراب و جهل می‌کنند: «إِذَا التَّبَسَّتْ عَلَيْكُمْ الْفِتْنُ كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ فَعَلَيْكُمْ بِالْقُرْآنِ» (حرّعاملی، ۱۴۰۹، ج ۶، ص ۱۷۱). «فتنه آن چیزی است که انسان را دچار اضطراب و جهالت می‌کند، و برای روح و فکر انسان و احیاناً جسم انسان موجب فشار است» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۱۶). قرآن راه‌حل بحران‌های فردی و اجتماعی بوده و در دنیای امروز که با انواع بحران‌ها مواجه می‌باشد، مراجعه به قرآن ضروری است. بر این اساس، رویکرد رهبر شهید در تفسیر قرآن، یک رویکرد راهبردی است که هدف آن انس با معارف قرآنی برای ساختن زندگی در عرصه‌های مختلف است. این رویکرد، حکمرانی اسلامی را به عنوان دانش اقامه ارزش‌های دینی تعریف می‌کند. حکمرانی اسلامی یعنی اقامه دین در تمام ابعاد زندگی؛ چنانکه در آیه ۱۳ سوره شوری به آن اشاره شده است: «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ». همه پیامبران اولوالعزم مأمور به اقامه دین بوده‌اند و دین نزد خدا تنها اسلام بوده که به معنای تسلیم در برابر خداوند است: «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (آل عمران، ۱۹). در این راستا، پژوهش حاضر به تبیین نظریه حکمرانی قرآنی رهبر معظم انقلاب براساس کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» می‌پردازد. این کتاب، تفسیر یک سوره نیست، بلکه کل قرآن کریم را از منظر راهبردی مطالعه نموده و محتوایی جامع و نظام‌مند با هدف تبیین پایه‌های فکری برای ایجاد یک نظام اسلامی ارائه داده است. در این کتاب مطالعه چند رشته‌ای نسبت به قرآن صورت گرفته، از این‌رو، به نظر می‌رسد نظریه جامع حکمرانی قرآنی ایشان از کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» قابل استنباط باشد. ضرورت این پژوهش، ناظر بر خلأ نظریه‌پردازی نظام‌مند در حوزه حکمرانی مبتنی بر منابع اصیل اسلامی، به ویژه قرآن کریم، و نیاز به ارائه الگویی بومی و الهی برای اداره جامعه است و اهمیت آن نیز در ارائه منظومه‌ای

منسجم از حکمرانی بوده که هم به عنوان دانشی راهبردی و هم به مثابه مسلکی عملیاتی، می تواند مبنای فکری نظام اسلامی، نقشه راه دولت اسلامی و پایه‌ای برای تمدن‌سازی نوین اسلامی قرار گیرد.

۲. مفهوم حکمرانی

تعریف رایجی که برای حکمرانی گفته شده، چنین است: حکمرانی فرایند راهبری کنشگران در یک قلمرو برای رسیدن به هدف قابل سنجش مشترک بین ذینفعان رسمی و غیر رسمی از طریق سیاستگذاری، تنظیم‌گری، بازتوزیع و تسهیل‌گری برای ارائه خدمات عمومی با اعمال قدرت مشروع، در چارچوب ارزش‌ها و هنجارهای آن قلمرو است (عالی و دیگران، ۱۴۰۳، ص ۶۳-۸۹).

۲-۱. مؤلفه های حکمرانی

مؤلفه‌های این تعریف و تعاریف مشابه آن عبارت است از:

- ۱) **شیوه‌های حکمرانی:** مدیریت و اداره، تعامل، همکاری، تعاون، سلطه، قواعدمحور، فرآیند، راهبری، سیستم، مشورت، شرکت، شراکت، راهبری و...
  - ۲) **کنشگران:** ذی‌نفعان، ذی‌حقان، ذی‌ربطان، بازار، جامعه، دولت-حکومت.
  - ۳) **کارکردها:** سیاستگذاری (خط‌مشی‌گذاری)، تنظیم‌گری (ساختارسازی، قاعده‌گذاری، پایش و ارزیابی)، تسهیل‌گری (توانمندسازی و رفع موانع)، تأمین و ارائه خدمات، باز توزیع و...
  - ۴) **اهداف:** توسعه و پیشرفت، اجماع‌سازی، اداره و مدیریت، هدایت جامعه/اقتصاد، حل تعارضات، ارائه چارچوب تحلیل، برآوردن انتظارات ...
  - ۵) **قلمرو (مکان):** فراملی (منطقه‌ای/جهانی)، ملی، فرو ملی.
  - ۶) **سبک‌ها:** هر می، بازار، شبکه‌ای.
  - ۷) **ارزش‌ها:** سنت‌ها، هنجارها، علائق.
- از آنجا که تعریف رایج، فاقد چارچوب نظری به نظر می‌رسد، می‌توان براساس سازه‌های حرکت، تعریفی جامع و نظام‌مند و مطلق از حکمرانی ارائه نمود: راهبری امر عمومی در تمامی سطوح و ابعاد و بخش‌های مختلف و در ارتباط با دیگر کنشگران مرتبط و اجزاء از مبدأ تا مقصد، براساس پیشران‌ها در بستر زمانی و مکانی مشخص (لک‌زایی و دیگران، ۱۴۰۳، صص ۵۱-۷۸).

۲-۲. ارکان حکمرانی

سازه حرکت در همه حکمرانی‌ها وجود دارد. سازه حرکت شش رکن دارد (امام خمینی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۵۰۸؛ طباطبایی، ۱۴۱۶ق، ص ۲۰۱). اما آیا می‌توان با همین سازه، حکمرانی اسلامی را از منظر آیت‌الله خامنه‌ای تعریف نمود. براساس دیدگاه مقام معظم رهبری، انسان در نگاه اسلامی موجودی پویا و

در حال حرکت است، نه ساکن و ایستا. این مفهوم در آیاتی مانند «إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» (حمد، ۶) و «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ» (انشقاق، ۶) اشاره شده که نشان می‌دهد زندگی، جامعه و تمدن همواره در حال حرکت هستند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۹۷). در سوره حمد این ارکان شش‌گانه مورد توجه مقام معظم رهبری قرار گرفته است.

۲-۲-۱. مبدأ و مقصد

آیت‌الله خامنه‌ای در تفسیر سوره حمد می‌فرماید: «هدایت الهی ... هم راه را نشان دادن است، هم کمک کردن است، هم این کمک را رفته‌رفته افزایش دادن است؛ این هدایت الهی است. لذا، ما با اینکه هدایت شده‌ایم، باز می‌گوییم «إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» (حمد، ۶)؛ یعنی این کمک را به ما برسان ... یعنی تداوم هدایت، استمرار هدایت در دوراهی‌های پی‌درپی که برای انسان پیش می‌آید» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، صص ۱۲۰-۱۲۱). براساس این فرمایش و تأکید بر استعاره راه، مشخص است که حرکت در صراط مستقیم، نقطه شروعی دارد. نقطه شروع و مبدأ، وضع فعلی شخص و جامعه است؛ باید همواره پرسید و پایید که آیا رفتار، اخلاق، اعتقاد و روحیه ما با معیارهای اسلامی (مثل امانت، صدق، تواضع و اخلاص) سازگار است؟ اگر با وضع مطلوب، فاصله داشت، با برنامه‌ریزی آن را کاهش می‌دهیم. حال اگر شخص و جامعه احساس کرد که در وضع مطلوب قرار دارد و یا در بهترین موقعیت و وضعیت است، باز هم باید همواره دعا کند و از بخواهد تا اولاً نلغزد و سقوط نکند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۱۲۰)، و ثانیاً، در ادامه مسیر، و در دوراهی‌ها دچار انحراف نشود و سالم به مقصد برسد. هدف نهایی، پیمودن صراط مستقیم و رسیدن به سعادت دوجوانی و وصول و وصول به لقاءالله است. پس، مبدأ و مقصد معلوم است، ما می‌خواهیم صراط مستقیم و «این بزرگراه عظیم و روشن و خوش عاقبت» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۱۱۷) را طی کنیم و به سعادت دنیوی و اخروی و در نهایت به لقاء الهی برسیم.

۲-۲-۲. مکان و زمان

مکان، همان راهی است که رهرو آن را می‌پیماید یا حرکتش را در آن انجام می‌دهد. آیت‌الله خامنه‌ای انواع راه‌ها را منحصر در سه راه می‌داند: «یک راه، ... همان راه مستقیم است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۱۰۰)، یا برمی‌گردید به پایین و سقوط می‌کنید، سوم هم اینکه، سرگردان و حیرانید؛ نمی‌دانید چه کار می‌کنید (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۹۸) و از آنجا که سرنوشت گروه دوم و سوم، یکی است، دو مسیر پیش‌رو خواهد بود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۹۷). در این میان کیفیت حرکت و سرعت سیر می‌تواند یکسان نباشد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۱۰۹). سطح دیگر مکان، جغرافیا و محل زندگی است. از این منظر، مقام معظم رهبری نیز در تفسیر سوره توبه به سطح جهانی شدن اسلام توسط مسلمین اشاره دارند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۶، ص ۷۴۸). بر این اساس، با رویکرد حکمرانی می‌توان گفت، برای اقامه دین

اسلام، توجه به عنصرهای «زمان» و «مکان» ضروری است. برنامه‌ریزی را می‌توان در سطوح مختلف جغرافیایی (مثل ملی، فراملی، یا حتی محلی) و برای دوره‌های زمانی مشخص (مثل پنجاه ساله) انجام داد.

۲-۲-۳. متحرک‌ها و محرک‌ها

«بینش اسلامی، انسان را در حال حرکت می‌بیند... انسان، ساکن و ایستا و ثابت نیست، دائم در حال حرکت است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱، ص ۹۷). در حکمرانی اسلامی، همه کنشگران از آحاد مردم تا نهادهای جامعه (خانواده، اقتصاد، دولت، آموزش و...) باید مسیر مبدأ به مقصد را بپیمایند. آنها متحرک‌های این مسیرند. پیشران اصلی برای حرکت این کنشگران، محرک‌های معرفتی و انگیزشی برخاسته از دین است. بدون شناخت عمیق معارف اسلامی (قرآن و سنت)، اجرای دین در عرصه‌های مختلف اجتماعی ممکن نیست. محرک‌های معرفتی و انگیزشی ما چیست؟ محرک‌های معرفتی ما غیر از معارف تجربی و بشری که کسب می‌کنیم، باید معارف دینی هم باشد؛ اگر دین را نشناسیم، چگونه می‌خواهیم دینی را که نشناخته‌ایم، اقامه کنیم؟ بنابراین، متخصصان و کارگزاران در هر حوزه‌ای، باید تخصص دینی مرتبط با همان حوزه را کسب کنند. انگیزه حرکت نیز باید الهی و براساس ایمان به خدا و قیامت باشد، تا مسیر با قصد قربت و برای خدا پیموده شود. بنابراین، محرک معرفتی (شناخت دین) و محرک انگیزشی (ایمان و عمل برای خدا)، نیروی محرکه اصلی همه کنشگران در حکمرانی اسلامی است. براساس این سازه، تعریف حکمرانی اسلامی عبارت است از: راهبری و هدایت همه‌جانبه فرد، جامعه و جهان از مبدأ تا مقصد برای نیل به سعادت دنیوی و اخروی از طریق اقامه دین، که دستور خدای متعال در قرآن کریم و مبتنی بر سنت رسول‌الله (ص) است، تا زمانی که دین بر کل جهان حاکم گردد. پژوهش حاضر پرسش‌های مطرح در حکمرانی رایج را به کتاب «طرح کلی» عرضه نموده و پاسخ‌ها از این کتاب استخراج و استنباط شده‌اند.

۳. روش و چارچوب پژوهش

این پژوهش به لحاظ روش فهم، با روش دلالت که در دانش منطق (طوسی، ۱۳۶۷، ص ۷) و اصول فقه (عراقی، ۱۳۶۱، ج ۱، ص ۸۲) تبیین شده، بحث را به سامان می‌رساند؛ در منطق، دلالت لفظی به رابطه بین لفظ و معنا اطلاق می‌گردد. این رابطه، که بر پایه قرارداد و وضع استوار است، سنگ‌بنای نظریه تفسیر متن محسوب می‌شود. اقسام سه‌گانه آن (مطابقی، تضمینی و التزامی) ساختار این رابطه را مشخص می‌کنند. در مطالعه متون دینی برای حکمرانی، تکیه صرف بر دلالت مطابقی، ناکافی و گمراه‌کننده است؛ چراکه مفاهیم مدرن ممکن است عیناً در نص نیامده باشند. رویکرد کارآمد، بهره‌گیری از دلالت التزامی است. در این روش، محقق با تحلیل محتوای گزاره‌های قرآنی و بیانات تفسیری مذکور، ملازمات عقلی

بین مفاهیم بنیادین قرآن و مؤلفه‌های حکمرانی را کشف می‌کند. بنابراین، نباید انتظار داشت، که واژه حکمرانی در کتاب «طرح کلی» به‌کار رفته و با جستجوی مختصر می‌توان آنها را استخراج و ساماندهی کرد. پژوهش حاضر درصدد است از طریق این روش و ترکیب چارچوب ارکان شش‌گانه حرکت و مؤلفه‌های حکمرانی که پیش از این تبیین شد (عالی و دیگران، ۱۴۰۳، صص ۶۳-۸۹)، نظریه حکمرانی قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای را براساس کتاب وزین «طرح کلی اندیشه اسلامی» در قرآن استنباط و ارائه کند. نوآوری پژوهش در ارائه الگوی «حکمرانی ولایه» به‌عنوان سبکی جدید و تعالی‌بخش فراتر از سبک‌های رایج هرمی، بازاری و شبکه‌ای است. این سه سبک، مبتنی بر سه نوع نظم از سبک‌های رایج در حکمرانی نوین هستند. اما سبک حکمرانی ولایه مبتنی بر نظم ولایه است.

۴. ابعاد و مؤلفه‌های حکمرانی اسلامی و ولایه

۴-۱. بنیان‌های حکمرانی اسلامی: قرآن و ولایت

قرآن مبنای حکمرانی است. آیت‌الله خامنه‌ای در جای‌جای این کتاب تأکید می‌کنند که ما باید قرآن را مبنای حکمرانی خودمان قرار بدهیم. لازمه این مطلب آن است که نگاهمان به قرآن تغییر کند و قرآن را به صورت راهبردی، به عنوان کتابی که دارای اصول منسجم و ناظر به زندگی جمعی انسان‌ها است، به صورت یک مسلک اجتماعی ناظر به تکالیف عملی مسلمانان مطالعه کنیم. ایشان با استناد به قرآن کریم، آنجا که خداوند تعالی می‌فرماید: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید، ۲۵)، می‌گویند: «کتاب یعنی مجموعه معارف و مقرراتی که اصل دین از آنها تشکیل می‌شود، آموزش‌های دینی و معارف دینی، این کتاب است؛ خلاصه، جامع ایدئولوژی دین. کتاب را می‌توانیم با یک تعبیری با مختصر مسامحه‌ای، تطبیق کنیم با آنچه که امروز در عرف مکاتب جدید به آن می‌گویند ایدئولوژی، یعنی اصول و معارف سازنده، اصول فکری که در زمینه‌های عملی، اثر محسوس دارد و سازنده است» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۳۰۷). «آئین حکمرانی از کتاب خدا گرفته می‌شود» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹/۱۲/۲۱). قرآن آئین حکمرانی و مبنای حکمرانی ما است. به باور آیت‌الله خامنه‌ای «میزان» در آیه پیش گفته به امام تفسیر شده است (حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۵، ص ۲۴۹). از این رهیافت الهام گرفته می‌شود که میزان، همان امام و حاکم جامعه اسلامی است؛ کسی که مسئولیت تشخیص حق از باطل، تحدید صف‌ها و برقراری تعادل و عدالت اجتماعی را برعهده دارد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۳۰۸). امام به معنای عام یعنی اصل ولایت، ابزارهای حکمرانی اسلامی تلقی می‌شوند و کتاب و میزان باید به گونه‌ای باشد که مثل D.N.A در همه اجزاء و اضلاع و ارکان و بخش‌های حکمرانی حضور داشته باشند. لذا، ایشان می‌فرمایند: «همیشه باید اصول یک مکتب و مسلک هم‌منظور باشد که هر یک از اصل‌ها، نتیجه‌ای بدهد که اصل‌های دیگر آن نتیجه را می‌دهد» (آیت‌الله خامنه‌ای،

۱۳۹۹، ۴۶۰)؛ یعنی آنچه ما در بحث توحید، ایمان و نبوت می‌گوییم، در بحث ولایت هم همان را نتیجه دهد، به دلالت التزامی نظریه حکمرانی اسلامی هم باید با نظریه دولت اسلامی، نظریه نظم اسلامی، نظریه توحید، نظریه نبوت، نظریه امامت و ولایت متناسب باشد. از همین منظر آیت‌الله خامنه‌ای این بحث را مطرح می‌کنند که کدام یک از دستورات دین از همه مهم‌تر است و پاسخ می‌دهند که هیچ یک از فرامین دین به اهمیت ولایت نیست (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۴۲۷). البته ولایت در معنای عام آن از ولایت خدا شروع می‌شود، و تا ولایت رسول‌الله، ولایت امام معصوم و ولایت نایب امام معصوم در عصر غیبت امتداد پیدا می‌کند. یک دلیل مهم آن هم این است که امام است که هم قرآن را به صورت سیستمی، جامع و راهبردی تبیین می‌کند و هم کمک می‌کند که مردم قرآن را اجرا کنند. اینجاست که ما می‌توانیم از ولایت یاد کنیم و بگوییم که نزدیک‌ترین واژه در ادبیات قرآنی و اسلامی که در بردارنده معنای حکمرانی، به عنوان یک فرایند جامع حل مسئله از مبدأ تا مقصد باشد، کلیدواژه ولایت است. در ادامه به تعریف آیت‌الله خامنه‌ای از ولایت پرداخته می‌شود، تا با کمک آن، تعریفی از حکمرانی ارائه شده و با آن تعریف بتوان بحث‌های آتی را پیش برد: از دیدگاه ایشان «به هم پیوستگی و هم‌جهگی و اتصال شدید یک عده انسانی که دارای یک فکر واحد و جوای یک هدف واحدند، در یک راه قدم برمی‌دارند، برای یک مقصود تلاش و حرکت می‌کنند، یک فکر را و یک عقیده را پذیرفته‌اند» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۴۱۳) ولایت گفته می‌شود.

این تعریف از ولایت با آن بحث ارکان حرکت که از آغاز برای تعریف حکمرانی اسلامی مطرح شد، انطباق دارد؛ چنانکه برخی از پژوهشگران همه اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای را ذیل استعاره صراط تبیین کرده‌اند (برزگر، ۱۴۰۲، ص ۷۷). براساس ارکان حرکت، مبدأ، مقصد و کنشگرانی هستند که از افراد و نهادها تشکیل می‌شوند و محرک‌های معرفتی و انگیزشی آنها را به تکاپو وامی‌دارد تا به سمت مقصد و مقصود و هدفی روانه شوند. حرکت این کنشگران در زمان و مکان و در صراط مستقیم صورت می‌گیرد و بر این حرکت، «یک انضباط حزبی بسیار شدید» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۴۱۲) حاکم است. بنابراین فرد، جامعه، تمدن، دولت و حکمرانی دارای ولایت داریم، یعنی اینجا نظم ولایی، دولت، حکمرانی و جامعه ولایی همه در یکدیگر تأثیر می‌گذارند و سیستم‌های به هم پیوسته را به وجود می‌آورند. از دیدگاه ایشان، دلیل اصلی که مسلمانان نتوانسته‌اند آن چیزی را که اسلام از آنها خواسته، ایجاد کنند، ضعف ایمان است. اگر در جامعه اسلامی ایمان حقیقی در جریان باشد، انسان‌سازی و جامعه‌سازی اسلامی براساس این ایمان انجام می‌شود و توحید به مثابه یک فرایند عمل می‌کند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۱۶۴). اساساً اسلام آمد و ولایت اسلامی آمد، تا مردم را از تاریکی خارج کند و به سمت نور ببرد. خدا ولی مومنان است و آنان را از تاریکی‌ها خارج می‌کند و به سمت نور می‌برد (بقره، ۲۵۷).

حل مسئله به شکل عادلانه و عاقلانه اتفاق می‌افتد. تعریف حکمرانی اسلامی همین تعریف ولایت است؛ یعنی حکمرانی اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای به هم پیوستگی و هم‌جهگی و اتصال شدید امت اسلامی با یکدیگر و با ولایت و رهبر و مرزبندی با دشمن است؛ آنها همه دارای یک فکر و یک هدف هستند و در یک راه قدم برمی‌دارند و برای یک مقصود تلاش و حرکت می‌کنند؛ یک فکر و یک عقیده را پذیرفته‌اند، ارزش‌های واحدی دارند و لذا، اگر در جامعه معضلی ایجاد شود، امت و امام در قالب دولت و نهادهای خصوصی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی همه و همه با هم همکاری می‌کنند، تا آن مشکل حل شود. آن چیزی که ضامن این مسئله می‌باشد، ایمان قوی مردم به ولایت و رهبری الهی و تعالیم قرآن کریم است. در اینجا توحید فقط به‌مثابه یک جهان‌بینی و پیش‌عمل نمی‌کند، بلکه توحید به‌مثابه یک ایدئولوژی هم عمل می‌کند، یعنی باید‌ها و نباید‌ها و ارزش‌های اسلامی را هم در جامعه تعیین تکلیف می‌کند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۲۵، ۲۷، ۴۳، ۱۴۵، ۱۷۵).

اگر فرد مسلمانی در جامعه‌ای زندگی می‌کند که نظام طاغوتی بر آن کشور حاکم است، اگر در نقطه‌ای دیگر، جامعه اسلامی تأسیس شده، آن شخص برای اینکه از دین خودش حفاظت کند، باید به آن جامعه اسلامی هجرت کند و اگر هم جامعه اسلامی وجود ندارد، این دسته از مسلمانان باید خودشان، جامعه اسلامی را به وجود بیاورند. با این تبیین، فلسفه هجرت مشخص می‌شود. بر همین اساس، هجرت از حکمرانی جاهلی به حکمرانی ولایتی ضرورت می‌یابد. زیست مؤنانه و مسلمانانه در ولایت طاغوت امکان ندارد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۳۴۹)؛ چون زیستن در ولایت طاغوت خدای نکرده ملازم با شرک است؛ زیرا شرک به معنای شریک‌سازی طاغوت در ولایت الهی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۴۸): «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ» (نساء، ۴۸) و خدا شرک را نمی‌بخشد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۴۸۹). همچنین می‌فرماید: «وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا» (نساء، ۱۱۶). شریک‌سازی طاغوت در ولایت الهی، فرد را گرفتار گمراهی بسیار زیاد می‌کند و فرد از راه الهی خیلی دور می‌شود. شخص زمانی کمی از راه دور است، خودروها یا تابلو یا کسی را می‌بیند و می‌پرسد و هدایت می‌شود، اما یک وقت خیلی از راه اصلی فاصله گرفته و گرفتار ضلالت بعید شده است. کسی که شیطان را به جای خدا به عنوان سرپرست خود انتخاب می‌کند نیز گرفتار خسران آشکار می‌شود، چون دچار شرک شده و در نتیجه از ولایت الهی دور شده است: «وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا» (نساء، ۱۱۹). پس، اگر به ولایت الهی تن می‌دهیم، باید مطیع ولایت الهی باشیم، و چنانکه خدای متعال گفته، از تحاکم به طاغوت اجتناب کنیم (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۹۰). از این رو خدا کسانی را که برای داوری، به طاغوت مراجعه می‌کنند، مذمت می‌کند: «يُرِيدُونَ أَنْ يُتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ» (نساء، ۶۰). تدبیر و مکر شیطان بر این هدف تمرکز دارد که مردم را از راه خدا دور کند، اما اگر ولی در رأس جامعه باشد، کار برای شیطان سخت می‌شود. بنابراین، حکمرانی اسلامی به شکل یک

شبکه شکل می‌گیرد. یعنی اگر حکومت در جامعه بود، در این صورت حکمرانی اسلامی کامل‌تر است و بهتر اجرا می‌شود، چون ابزار قدرت سیاسی در اختیار ولی است. اما اگر ابزار سیاسی هم در اختیار ولی نباشد، باز هم مؤمنین موظف هستند که از ولی اطاعت و آن اهداف اسلامی را محقق کنند و شبکه‌ای مستقل تشکیل دهند، تا گرفتار شرک نشوند؛ زیرا اگر تحت مدیریت به اصطلاح سیستم طاغوت قرار بگیرند، این اقدام مساوی با شریک‌سازی طاغوت در ولایت الهی است.

۴-۲. اهداف حکمرانی اسلامی

در جای‌جای مباحث کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، به اهداف حکمرانی اسلامی توجه شده است. از جمله اینکه هدف اولیه پیامبران، رساندن انسان به سر منزل تعالی و کمال نهایی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۲۹۸). هدف اصلی حکمرانی اسلامی هم طبیعتاً هدفی است که آن هدف، هدف همه انبیای الهی بوده است. آیت‌الله خامنه‌ای این هدف را اینگونه تبیین می‌کند که بر فرض، نظامی آباد و عادلانه محقق شد، اما پس از آن چه؟ اینجاست که مکتب‌های مادی پاسخی برای غایت نهایی انسان و هدف انسانیت ندارند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۳۰۲-۳۰۳). از همین جا تفاوت اهداف حکمرانی‌های مادی از اهداف حکمرانی الهی، روشن می‌شود. مکاتب مادی، هدف نهایی را ایجاد جامعه‌ای عادلانه و عاری از فقر و ظلم می‌دانند، اما پاسخی برای «هدف غایی زندگی انسان در چنین جامعه‌ای» ندارند. در مقابل، مکاتب الهی معتقدند هدف عالی، «انسان شدن» یا همان تحقق همه استعدادهای وجودی آدمی است. این تکامل نامحدود است و پایانی ندارد. بعد ندارد، انسان نامحدود است، به قدر قدرت خدا نامحدود است، بعد ندارد، «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (بقره، ۱۵۶). وقتی که انسان در روند تکامل افتاد، دیگر آخر ندارد. دائماً پیشرفت، اوج، تکامل و تعالی است. انبیاء می‌آیند تا انسان‌ها را از بدی‌ها، از پستی‌ها، از جهالت‌ها، از رذیلت‌های اخلاقی، از پوشیده ماندن استعدادهای درونی خلاص کنند، نجات بدهند، آن‌ها را انسان کامل و متعالی بسازند؛ این هدف اولی انبیاء است» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۳۰۳). پس هدف اول، انسان‌سازی است و کنشگران حکمرانی باید تربیت درستی داشته باشند و اگر خودشان اصلاح نشده باشند، سایر اهداف، اصلاً تحقق پیدا نمی‌کنند. «انبیاء می‌گویند دانه‌دانه نمی‌شود قالب گرفت، باید کارخانه درست کرد. انبیاء می‌گویند اگر ما بخواهیم یکی یکی آدم‌ها را درست کنیم، شب می‌شود و عمر می‌گذرد؛ جامعه لازم است، نظامی لازم است، باید در منگنه یک نظام، انسان‌ها به شکل دلخواه ساخته بشوند و بس» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۳۰۵). انبیاء دو هدف اصلی دارند: نخست، ساختن انسان‌های پاک و آراسته به فضیلت. دوم، در مسیر این هدف هم، تشکیل جامعه و حکومت الهی مبتنی بر قوانین توحیدی قرار دارد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۳۰۷). بدیهی است که این اهداف می‌توانند اهداف حکمرانی اسلامی در هر عصر و زمانی باشند.

بنابراین، در جامعه اسلامی همه چیزهایی که برای انسان شدن خوب است، در دسترس قرار می‌گیرد: «هرچه که برای انسان خوب و مفید است، در اختیار همه است. هرچه که برای انسان بد است، این در اختیار هیچ کس نیست (اعراف، ۱۵۷). نتیجه آن می‌شود آن کسانی که به این پیامبر ایمان می‌آورند و او را بزرگ می‌شمارند و به او یاری می‌رسانند و از نور و فروغ روشنگری که بر او نازل شده یعنی قرآن پیروی می‌کنند، به فلاح و رستگاری و مقصد می‌رسند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۳۱۱-۳۱۲).

پس، ایجاد نظام توحیدی (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۳۱۶) و ایجاد نظام عادلانه (همان، ص ۳۱۷) از اهداف حکمرانی اسلامی است که خروجی نظم ولایی، جامعه ولایی و دولت ولایی هستند و در نهایت، تمدن ولایی خروجی همه آنها خواهد بود. هدف حکمرانی اسلامی، ریشه در هدف اسلام برای تأمین سعادت جامع انسان در همه ساحات و سطوح فردی، اجتماعی و تمدنی دارد. این اهداف در نامه پیامبر (ص) به خسرو پرویز آشکارا بازتاب یافته است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۱۶۶-۱۶۷). نماینده پیغمبر (ص) وقتی خسرو پرویز از او دلیل آمدنش را پرسید، گفت: «لِنُخْرِجَ النَّاسَ مِنْ عِبَادَةِ الْعِبَادِ إِلَى عِبَادَةِ اللَّهِ»، «ما آمده‌ایم تا انسان‌ها را از بردگی بندگان خلاص کنیم و به عبودیت خدای متعال بکشانیم». این بحث، ناظر به اصول نظامات حکمرانی و آزادی الهی است؛ یعنی انسان‌ها از شرک رها شده و وارد سیستم توحیدی شوند و هیچ کسی را شریک فرمانروایی خداوند متعال قرار ندهند. هدف اصلی حکمرانی اسلامی، اقامه دین است که در آیه ۱۳ سوره شورا آمده است: «أَقِمْوَا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ» (شوری، ۱۳). اقامه دین در ظلّ و ذیل جریان رهبری الهی و ولایت توحیدی، ملازم با هماهنگی و هم‌افزایی است. اما برای اقامه دین که شامل اقامه عدالت، امر به معروف و نهی از منکر، حج، نماز، انفاق، پرداخت زکات و رسیدگی به محرومان و مستمندان و مستضعفان و... می‌شود، اول باید خود دین تبیین شود؛ یعنی بدانیم دین حقیقی و جامع چیست و سپس گفت‌وگو با اسلام ناب در جامعه ترویج و تبلیغ و فرهنگ شود. اگر جامعه‌ای با سخن اسلام و قرآن آشنا و با قرآن مانوس نباشد، طبیعی است که از عهده اقامه دین و نظامات و تمدن دینی هم برنمی‌آید.

۴-۳. کنشگران حکمرانی اسلامی

حکمرانی اسلامی توسط چه نهادها، کارگزاران، شخصیت‌ها و سازمان‌هایی اجرایی می‌شود؟ روشن است که کنشگران حکمرانی اسلامی، در درون نظم ولایی و دولت اسلامی و نهادها و تشکل‌های ایمانی عمل می‌کنند، اما آنچه قرآن کریم بر آن تأکید دارد، این است که کنشگران اصلی حکمرانی اسلامی تحت عنوان عام مؤمنان شناخته می‌شوند. خطاب خدای متعال عمدتاً و غالباً «یا ایها الذین آمنوا» است؛ «ای مؤمنان! ای کسانی که ایمان آورده‌اید! شما باید به تعهدات خودتان عمل کنید!». مؤمنان در جایگاه‌های مختلفی حضور دارند و در گروه‌های مختلفی قابل طبقه‌بندی هستند؛ از متقین و مخلصین

گرفته تا مسلمین؛ به هر حال ایمان افراد، دارای درجات و شدت و ضعف است. در قرآن کریم، در آیات متعددی اوصاف متقین و مؤمنین و شاخص‌های فرد، جامعه، خانواده، حکومت و تمدن مؤمن و متقی بیان شده است. مؤمنین نخبه خواص جامعه هستند و حتی شامل رهبران جامعه، یعنی انبیای الهی تا اوصیاء و اولیای الهی هم می‌شوند. اگر مؤمنان توفیق پیدا کنند که دولت تشکیل دهند، بخشی در سلک کارگزاران سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی جامعه نقش ایفا می‌کنند و آحاد امت اسلامی که تک‌تک مسلمانان هستند، با توجه به امکانات و جایگاهی که دارند، موظفند امانتدار عهد و پیمان الهی باشند و به تعهدات خود در قبال خدای متعال عمل کنند و غیر خدا را شریک ولایت الهی قرار ندهند.

در کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن»، در موارد مختلفی اوصاف کنشگران حکمرانی اسلامی بیان شده است. ویژگی‌های انسان‌های باتقوا که از کنشگران حکمرانی اسلامی هستند، به این شرح است:

۱) **انفاق:** «الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ» (آل عمران، ۱۳۴)، «در خوشی و ناخوشی انفاق می‌کنند» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۳۹). «انفاق با خرج کردن فرق دارد. خرج کردن یعنی اینکه انسان یک پولی را خرج کند. انفاق خرج کردن است، اما نه هر خرج کردنی؛ انفاق آن خرج کردنی را می‌گویند که با آن خلایق پر شود، یک نیاز راستین برآورده شود» (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۴۰). پس، اگر در کار غیر راهبردی، پول خرج شود، اسم آن عمل، انفاق نیست. شبکه‌ای لازم است تا بتوان نیازها و خلأهای جامعه را شناسایی و برطرف کرد.

۲) **کنترل خشم:** «وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ» (آل عمران، ۱۳۴). با عقل، خشم خویش را مدیریت می‌کنند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۴۱)؛ جایی که نباید خشم بگیرند، خشم نمی‌گیرند. مخصوصاً نسبت به زیردستان، بی‌جهت خشمگین نمی‌شوند.

۳) **عفو:** «وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ» (آل عمران، ۱۳۴)؛ اهل عفو از مردم هستند و خطاهای شخصی مردم را می‌بخشند. چون مردم را عفو می‌کنند (آل عمران، ۱۳۴).

۴) **استغفار:** «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ» (آل عمران، ۱۳۵)؛ اهل تقوا زمانی که متوجه ظلم و یا گناهان، خطاها و اشتباهاتشان شدند، آن را می‌پذیرند و استغفار می‌کنند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۴۲).

۵) **اصرار نکردن بر اشتباه:** «وَلَمْ يَصِرُوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ» (آل عمران، ۱۳۵)؛ وقتی فهمید این مسیر و این روش اشتباه است، فوراً اصلاح می‌کند. خدا هم آنها را می‌بخشد و به آنها پاداش می‌دهد: «أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ» (آل عمران، ۱۳۶).

سیاست داخلی مؤمنان مبتنی بر نرمی و تواضع و سیاست خارجی‌شان مبتنی بر قاطعیت و عدالت

است (فتح، ۲۹) که در سوره ممتحنه هم بحث مواجهه با نیروهای غیرمسلمان و دگراندیشان دقیق بیان شده و تصریح شده که مؤمنان با دشمنان ارتباط دوستانه برقرار نمی‌کنند، اما با کفاری که متعرض سرزمین‌های اسلامی نمی‌شوند و با مسلمان‌ها نمی‌جنگند، و نسبت به دین عناد ندارند، براساس عدالت مواجه می‌شوند (ممتحنه، ۸-۹). مؤمنان توجه دارند که اگر ولایت، الهی نشد، طاغوتی می‌شود که ممنوع است. از این رو خودشان بانی حکمرانی اسلامی در عرصه‌های مختلف می‌شوند؛ «تَوَلَّاهُ مَا تَوَلَّاهُ» (نساء، ۱۱۵)، یعنی مؤمنان می‌دانند که همان ولایتی را خواهند داشت که خودشان طالب آن هستند. می‌دانند که خدا همان ولایتی را به انسان‌ها می‌دهد که خودشان می‌خواهند. بنابراین، اگر می‌خواهند مسلمانانه زندگی کنند، باید جامعه اسلامی را دارای ولایت الهی کنند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۴۹۲-۴۵۱). لازمه مؤمنانه زیستن این است که جامعه دارای ولایت و حکمرانی اسلامی باشد و این کار توسط مؤمنان انجام می‌شود. این فراتر از بحث حکومت اسلامی است؛ چراکه آحاد اعضای جامعه باید در راستای حل مشکلات جامعه اسلامی فعال شوند.

۴-۴. معارضان حکمرانی اسلامی

حکمرانی اسلامی دشمنان و مخالفانی دارد. اینها همان کسانی هستند که در برابر انبیای الهی هم می‌ایستادند و مقابله می‌کردند. اینان در همه ادوار تاریخ هستند. به دیگر سخن، هرگاه مؤمنان اراده کنند که حکومت، نظامات، تمدن، نظم و در یک کلام حکمرانی اسلامی را برپا نمایند، آتش دشمنی اینها هم شعله می‌کشد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۳۴۲-۳۴۹). براساس آیات قرآن کریم، گروه‌هایی که در برابر جامعه‌سازی انبیاء می‌ایستادند و با پیامبران مبارزه می‌کردند، عبارت بودند از:

۱) کسانی که از اختلاف طبقاتی زنده هستند، چون می‌بینند اگر جامعه‌ای که پیغمبر می‌خواهد بسازد، ساخته بشود، اینها اولین کسانی هستند که منافع دنیوی‌شان را از دست می‌دهند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۳۳۶).

۲) کسانی که با دعوت پیامبر به برپایی جامعه عادلانه، ثروت‌های نامشروع‌شان را از دست می‌دادند.
 ۳) حکام مستبدی که با دعوت انبیای الهی به ایجاد جامعه عادلانه و حکمرانی عادلانه، قدرتشان را از دست می‌دادند؛ زیرا وقتی «لا اله الا الله» به شکل واقعی وارد جامعه شد، معنایش این است که دیگر فرعون‌ها باید از رأس قدرت کنار گذاشته شوند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۳۳۷-۳۳۸، ۳۶۳).

۴) طبقه چهارم هم احبار و رهبان بودند؛ یعنی کسانی که دین الهی را تحریف کرده و مطابق امیال خودشان دین را تبیین می‌کردند، تا به مطامع دنیوی برسند.

کلیدواژه مهم برای جریان معارض، طاغوت است، طاغوت عام بوده و شامل همه طاغوت‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی می‌شود؛ از آنجا که در قرآن طاغوت را همه‌جا مقابل «الله» و دارای شغل‌ها

و شأن‌های بسیار قلمداد می‌کند، بنابراین، طاغوت بالاترین مقام در نظام جاهلی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۳۴۲-۳۴۳): «الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ» (نساء، ۷۶). در این آیه طاغوت در مقابل خدا است. خداوند در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ» (بقره، ۲۵۷). پس، اصل منازعه میان جریان حق و باطل و حکمرانی توحیدی و حکمرانی طاغوتی برقرار است. دنیاخواهی و ویژگی اصلی جریان طاغوتی و آخرت‌گرایی و ویژگی اصلی جریان توحیدی است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۳۴۹). در قرآن از فرعون که سه جریان هامان، قارون، رهبان یعنی طاغوت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را تحت پوشش و مدیریت خود قرار داده، به عنوان طاغوت یاد شده است: «اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى» (نازعات، ۱۷).

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت، معارضان حکمرانی اسلامی به دو گروه تقسیم می‌شوند: ۱) کسانی که به صورت علنی و آشکار در برابر حکمرانی اسلامی می‌ایستند که کافران و طاغوت‌ها هستند؛ که ممکن است طاغوت‌های اقتصادی، فرهنگی، نظامی یا ترکیبی باشند. ۲) دسته دوم منافقان تشکیلاتی هستند، منافقان ظاهراً ادعای اسلام دارند و در درون جامعه اسلامی هم زندگی می‌کنند، اما از معارضان درونی حکمرانی ولایی در جامعه اسلامی بوده و به قول معروف، چوب لای چرخ حکمرانی اسلامی می‌گذارند و تلاش می‌کنند حکمرانی اسلامی به اهدافش نرسد.

۴-۵. ارزش‌های حکمرانی اسلامی

در رأس ارزش‌های حاکم بر حکمرانی اسلامی، ایمان قرار دارد؛ ایمان آگاهانه، متعهدانه و زاینده عمل (مباحث فصل اول کتاب «طرح کلی»). بعد از ایمان، توحید یک ارزش کلیدی در حکمرانی اسلامی است (مباحث فصل دوم)؛ در صورتی که هم به عنوان جهان‌بینی و هم به عنوان ایدئولوژی فهم شود. در جهان‌بینی، خدا را خالق می‌دانیم. در ایدئولوژی به تعهداتمان در قبال خدای متعال، جامعه عمل می‌پوشانیم. یک مرحله از این تعهد، در ایمان به انبیاء خود را نشان می‌دهد که لازمه آن این است که به پیام انبیای الهی گوش دهیم و عمل کنیم. پس از آنکه حضرت رسول (ص) و به همه سلسله انبیاء الهی ایمان آوردیم. تعهد در قبال پیامبر (ص) به این است که بعثتی که نبی در وجود خودش آن را به وجود آورده، ما هم آن بعثت را در وجود خودمان ایجاد کنیم و با تکیه بر آن ایمان و باور توحیدی، از مرحله انسان‌سازی با موفقیت عبور کنیم و وارد مرحله جامعه‌سازی، دولت‌سازی و در نهایت تمدن‌سازی شویم (مباحث فصل سوم کتاب «طرح کلی») و از ایمان و صبر به عنوان دو شرط لازم برای موفقیت استفاده کنیم. در ادامه به مرحله ولایت و پیوند با رهبری الهی در طول پیوند با خدا برسیم و پیوند خود را با قرآن و

سنت و دستورات و تعالیم رسول‌الله (ص) و ائمه معصومین (ع) و نایبان آنان، تحکیم نماییم، تا به این ترتیب امکان اقامه دین در ساحات و سطوح و ابعاد مختلف فراهم شود.

ارزش باید در دو بخش در وجود ما متجلی شود:

(۱) ارزش‌ها باید ساحت‌انگیزه‌ها و محرک‌های انگیزشی ما را اصلاح کند و تبت ما الهی شود و ما کاری را براساس هواهای نفسانی انجام ندهیم و لله حرکت کنیم و کارهایمان را فی سبیل‌الله و قربه الی‌الله انجام دهیم.

(۲) در ساحت دوم باید اندیشه‌های خودمان را هم با افکار نورانی قرآن و اهل‌بیت (ع) اصلاح کنیم و به جای اینکه به نسخه‌های غیردینی عمل کنیم، به نسخه‌های اسلامی و قرآنی عمل نماییم.

۴-۶. شیوه‌ها و سبک حکمرانی اسلامی

حکمرانی در تفکر قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای به‌مثابه بخشی از ولایت تلقی می‌شود. اگر ولایت الهی اتفاق نیفتد، ولایت مؤمنین هم اتفاق نمی‌افتد و در نتیجه استقلال از کفر هم محقق نمی‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۴۰۵). اگر به دنبال حکمرانی اسلامی هستیم، باید ولایت الهی در جامعه، در سه رکن رخ دهد؛ ۱. اتصال آحاد جامعه به ولی، ۲. اتصال آحاد جامعه به یکدیگر، ۳. برانته و مرزبندی امت اسلامی تحت ولایت ولی‌الله از دشمنان جامعه اسلامی.

در حکمرانی‌های رایج معمولاً از سه سبک سخن به میان آمده است؛

(۱) **سبک هرمی:** همان سبک سلسله‌مراتبی بوده و شناخته‌شده‌ترین سبک در حکمرانی‌های سنتی است.

(۲) **سبک اقتصادی یا بازاری:** روابط در این سبک براساس عرضه و تقاضا و سود و منفعت شکل می‌گیرد. این سبک هم در حکمرانی‌های سنتی از قدیم‌الایام شناخته شده است.

(۳) **سبک شبکه‌ای:** این سبک در دوره متأخر به وجود آمده است. در سبک‌های شبکه‌ای، خود تنظیم‌گری وجود دارد، یا حداقل اینگونه به نظر می‌رسد، چون برای هر شبکه‌ای عوامل انسانی سیاست‌گذاری، تنظیم‌گری و تسهیل‌گری و کنترل را انجام می‌دهند. ظاهر این است که شبکه بوده و براساس اعتماد طرفین و رفع نیاز مصرف‌کننده شبکه سرپا است و به پیش می‌رود (خسروپناه، ۱۴۰۲، صص ۷۷-۹۰؛ خواجه‌نابینی، ۱۳۹۳، صص ۱۲۹-۱۵۷؛ بویر، ۱۳۹۸، صص ۳۵-۴۶؛ قلی‌پور، ۱۴۰۰، صص ۳۵-۴۰).

در اینجا این پرسش مطرح می‌شود که سبک حکمرانی اسلامی چیست؟ به نظر می‌رسد می‌توان از سبک جدیدی با عنوان سبک ولایی یاد کرد. یعنی در حکمرانی اسلامی به‌جای روابط هرمی، روابط ولایی طولی و عرضی وجود دارد. به این معنی که ولایت طولی از خداوند متعال شروع می‌شود، بعد به

رسول الله و بعد هم به اوصیای الهی می‌رسد و پس از آن به نایبان امام منتهی می‌شود. سبک ولایی، فقط عمودی و هر می نیست، بلکه ارتباط ولایی به صورت افقی هم وجود دارد، و آن عبارت است از پیوستگی آحاد مؤمنین با یکدیگر، که تقریباً و با تسامح می‌توان به آن شبکه ولایی هم گفت؛ چون این دو رابطه عمودی و افقی براساس سلطه نیست، بلکه براساس اطاعت از روی رغبت و محبت است. چراکه فاعل به سطحی از آگاهی رسیده که خود به خدا و رسول خدا و جانشینان او یعنی ائمه معصومین (ع) ایمان می‌آورد و آن را به عنوان امری که مشروعیت الهی دارد، می‌پذیرد و با رغبت اطاعت می‌کند. به آخرت اعتقاد دارد و این اطاعت را با این هدف انجام می‌دهد که به لقاء الهی برسد. در تفکر اسلامی، ایمان به این شکل تغذیه می‌شود و دامنه آن به صحنه نظم، جامعه‌سازی و حکمرانی و ساخت فرآیندها امتداد می‌یابد. اگر هم در «سبک ولایی» که برخاسته از «نظم ولایی» است، از تجارت و بیع و شراء هم صحبت می‌شود، یک تعالی در بحث رویکرد اقتصادی چهره نشان می‌دهد و همین خرید و فروش معمولی، به یک خرید و فروش توحیدی و الهی ارتقاء پیدا می‌کند؛ چنانکه بحث انفاق و زکات و رسیدگی به امور محرومان از یک امر صرفاً مادی به یک امر معنوی ارتقاء می‌یابد. این امر از ویژگی‌های حکمرانی الهی است که کنشگران قربه الی الله دست به انفاق می‌زنند. به بیان دیگر، سبک‌های حکمرانی مرسوم، در حکمرانی ولایی تعالی می‌یابند و هرچند به لحاظ علت صوری ممکن است مشابهت‌هایی داشته باشند، اما به لحاظ علل مادی، فاعلی و غایی، متفاوت هستند.

۴-۷. کارکردهای حکمرانی اسلامی

کارکرد اصلی حکمرانی اسلامی «اقامه دین» است؛ ذیل اقامه دین، اقامه عدل و قسط، معرفت‌افزایی از طریق و التزام عملی به تشریحات آن، تزکیه، تعلیم کتاب و حکمت است. کارکرد بعدی، حل مشکلات مردم از طریق توجه به مسائل خوب فوری حیاتی است که از سیاست‌گذاری تا خط‌مشی‌گذاری، تنظیم‌گری، قانونگذاری، ارائه خدمات عمومی، تسهیل‌گری، ساختارسازی، سیستم‌سازی، جامعه‌سازی و شبکه‌سازی را دربرمی‌گیرد.

۴-۸. قلمرو حکمرانی اسلامی

گرایش به اسلام و نظامات دینی و از جمله حکمرانی اسلامی از فرد شروع و با خانواده‌سازی، جامعه‌سازی، امت‌سازی و... تا سطح و گستره جهانی پیش می‌رود؛ هرچند براساس آیات قرآن کریم، از جمله آیه ۲۱۳ سوره بقره، اصل بعثت انبیاء بر جامعه‌سازی عادلانه از طریق حل و فصل منازعات ظالمانه بوده است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، صص ۲۵۱-۲۵۵). براساس دیدگاه کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن»، دین به عنوان یک مسلک اجتماعی و برای اینکه کارخانه انسان‌سازی ایجاد کند، آمده است. این کارخانه انسان‌سازی، جامعه اسلامی است. جامعه اسلامی از طریق دولت اسلامی

حفاظت می‌شود و از طریق حکمرانی اسلامی وظایف خود را انجام می‌دهد؛ اما هسته اصلی و سنگ زیربنای حکمرانی اسلامی، خانواده‌های اسلامی و آحاد مؤمنین هستند. یعنی تا ترکیه و تعلیم کتاب و حکمت و تلاوت قرآن صورت نگیرد، از کنشگران حکمرانی اسلامی خبری نیست. اگر می‌خواهیم جامعه اسلامی و دولت اسلامی بسازیم و حکمرانی اسلامی و تمدن اسلامی داشته باشیم، حداقل یک اقلیت مؤمن می‌خواهد که آنها به عنوان سنگ بنای جامعه اسلامی عمل کنند. لذا، تربیت خواص برای تشکیل جامعه اسلامی و استقرار حکمرانی اسلامی ضرورت دارد. در محیط جاهلی مکه، پیغمبر وقتی می‌خواهد آدم درست بکند، مجبور است یکی یکی درست کند؛ زیرا برای ایجاد آنچنان نظامی، یک عده خواص، سنگ زاویه و زیربنا لازمند، این افراد دانه دانه درست می‌شوند؛ این با نقشه کلی انبیاء منافاتی ندارد. پیغمبر برای اینکه سنگ‌های جامعه مدنی را درست کند و بتراشد، مجبور است در مکه آدم‌سازی فردی بکند؛ یک دانه ابوذر؛ یک دانه عبدالله مسعود، یکی دیگر، یکی دیگر و از این قبیل صد نفر، دویست نفر آدم درست می‌کند. اینها سنگ‌های بنای تشکیل جامعه مدنی آینده، یعنی جامعه توحیدی و اسلامی می‌شوند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۳۰۶). کاری که خود رسول اعظم (ص) در مکه مکرّمه انجام داد، تربیت یک اقلیت خواص بود و بعد با کمک آنها حضرت توانست در مدینه جامعه‌سازی و دولت‌سازی کند و نظم ولایی و اسلامی را شکل دهد و در نهایت حکمرانی اسلامی را با حضور و شراکت همه مردم به وجود بیاورد و سپس به پیروزی‌ها و موفقیت‌های درخشان دست پیدا کند (نحل، ۱۲۵؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۹، ص ۴۱۱). بر این اساس، اقلیت خواص این ویژگی‌ها را دارند: به هم پیوسته، دارای ایمان راسخ، از اعماق قلب عامل و معتقد به این مکتب، با گام‌های استوار، پویا و جویای آن هدف. پس از این است که می‌توان گفت، قلمرو حکمرانی از سطح خرد به مرور به سطح محله، شهر، ناحیه، کشور و سطح منطقه‌ای و سطح جهانی توسعه پیدا می‌کند (توبه، ۳۳؛ فتح، ۲۸؛ صف، ۹). سرانجام با ظهور حضرت بقیه‌الله، خورشید عظمای ولایت تحقق پیدا می‌کند و ظلم و جور از جهان حذف شده و حکومت عدل اسلامی با آگاهی و بیداری عموم مردم در مقیاس جهانی تحقق می‌یابد. بنابراین، گستره جغرافیایی حکمرانی اسلامی جهانی است و گستره زمانی آنی از دنیا تا عقب‌راپوشش می‌دهد. کنشگران حکمرانی اسلامی معطوف به آخرت، برنامه‌ریزی، حل مسأله، سیاستگذاری، تنظیم‌گری، نظارت، ارزیابی و تصدی‌گری می‌کنند.

۵. نتیجه‌گیری

موفقه‌های اصلی یک نظریه حکمرانی در اندیشه رهبر شهید امام خامنه‌ای، براساس آنچه در کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» آمده، وجود دارد؛ زیرا پاسخ‌های پرسش‌های اصلی مطرح در نظریه‌های حکمرانی در این کتاب آمده است.

جدول ۱- ابعاد و مولفه‌های حکمرانی اسلامی و ولایی

محور	مفاهیم کلیدی/ تعاریف	مبانی قرآنی/ روایی	ملاحظات راهبردی
(۱) قرآن، بنیان حکمرانی	- قرآن به‌مثابه سند راهبردی حکمرانی - منبع ایدئولوژی دین و معارف سازنده - ناظر به زندگی جمعی و تکالیف عملی	آیه ۲۵ حدید: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا ... وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدیث: «المیزانُ الإمام»، کلینی، ۱۴۰۷ق)	- تغییر نگرش مومنین در جهت پذیرش قرآن به‌مثابه نقشه راه، کتاب و آیین حکمرانی - تلفیق «کتاب» و «میزان» به‌مثابه DNA نظام
(۲) اهداف حکمرانی	- غایی: سعادت ابدی انسان (تعالی نامحدود)؛ - اجتماعی: ایجاد نظام توحیدی عادلانه؛ - عملیاتی: اقامه دین (نهادینه‌سازی احکام)	«وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الْمُسْتَضْعَفِينَ ... أَيْمَةً وَالْوَائِينَ» (قصص، ۵ و ۶) - «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» (توبه، ۳۳)	- اولویت انسان‌سازی و جامعه‌سازی - تبدیل مستضعفان به امامان جامعه - مهندسی فرهنگی مبتنی بر عدالت
(۳) کنشگران حکمرانی	- امت اسلامی: شبکه متحد تحت ولایت - رهبری ولایی: تبیینگر دین و میزان عدالت؛ - نهادهای تخصصی: اجرای عدالت در عرصه‌های مختلف - آحاد مؤمنین	«أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (فتح، ۲۹) صفات متقین (آل عمران، ۱۳۴-۱۳۵)	- تشکیل شبکه ولایی امت-امام - سیاست داخلی مبتنی بر رحمت - سیاست خارجی مبتنی بر عدالت
(۴) معارضان حکمرانی	- آشکار: ملأ، مترفین، فراعنه، احبار فاسد - پنهان: منافقان تشکیلاتی	«إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ ... يَدْبَحُ أَبْنَاءَهُمْ» (قصص، ۴) «أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ» (بقره، ۲۵۷)	- نفی نظام‌های استکباری و طاغوتی - مقابله با استضعاف‌سازی سیستماتیک - مرزبانی فرهنگی در برابر نفاق
(۵) ارزش‌های حکمرانی	- ایمان: باور عمل‌ساز و متعهدانه - توحید: جهان‌بینی + ایدئولوژی عملی - نبوت: التزام به بعثت پیامبران - ولایت: پیوند با رهبری الهی	«إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ ... وَالْمُؤْمِنِينَ» (مائده، ۵۵) (حدیث: «الدین هو العقل، کلینی، ۱۴۰۷ق)	- امتداد توحید به ایدئولوژی عملیاتی - اخلاص در عمل (قربه‌ای الی الله) - پالایش هوای نفس در سیاست‌گذاری‌ها، تنظیم‌گری‌ها، تسهیل‌گری‌ها، نظارت‌ها، ارزیابی‌ها و تصمیم‌سازی‌ها
(۶) شیوه‌ها و سبک حکمرانی	- نفی نظام‌های جاهلی - نظام ولایی - شبکه‌سازی اسلامی با محوریت ولایت - شورا - ترکیب عمودی (سلسله ولایت الهی) + افقی (خودپیوستگی مؤمنان) - اطاعت آگاهانه	«وَأْمُرُهُمْ سُورَى بَيْنَهُمْ» (شوری، ۳۸) «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ... بِالْأَجْثَةِ» (توبه، ۱۱۱) «وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ» (حدید، ۲۵)	- الغای قوانین جاهلی - توانمندسازی مستضعفان - هجرت از دارالکفر به دارالایمان - نفی سلطه‌گری - تبدیل معاملات به عبادت - مشارکت فعال در ساخت فرآیندها

ملاحظات راهبردی	مبانی قرآنی / روایی	مفاهیم کلیدی / تعاریف	محور
- تمرکز بر مسائل خوب، فوری، حیاتی - ایجاد سامانه حل مسئله یکپارچه - تربیت نیروهای انسان ولایی	«لِيُحَكِّمَ تَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا» (بقره، ۲۱۳) حدیث: «حل مشکلات مؤمنین از جهاد افضل است»	- بنیادین: اقامه دین (عدالت + تزکیه) - راهبردی: حل مسائل مردم - سیاست‌گذاری - تنظیم‌گری - نهادسازی	(۷) کارکردهای حکمرانی
تلاش برای بسط ولایت و دین در گستره جهانی تلاش برای وحدت و همگرایی مستضعفان جهان تلاش برای اتحاد امت اسلامی تلاش برای ایجاد تمدن اسلامی	«هُوَ الَّذِي بَعَثَ ... يُرْكَبِهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ» (جمعه، ۲) «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» (توبه، ۳۳)	- فردی: تربیت کنشگران ولایی - خانوادگی: انتقال ارزش‌ها - شبکه‌ای: تشکیل نهادهای مردمی - حکومتی: اجرای نظام‌مند احکام - تمدنی: تولید الگوی پیشرفت - جهانی: زمینه‌سازی حکومت مهدوی	(۸) قلمرو حکمرانی

منابع

قرآن کریم.

- برزگر، ابراهیم (۱۴۰۲). صراط. تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
- بویر، مارک (۱۳۹۸). حکمرانی، درآمدی بسیار کوتاه. ترجمه غلامرضا سلیمی و داود کریمی پور. تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع؛ تحقیقات راهبردی (مدرسه عالی حکمرانی شهید بهشتی).
- حزعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البتیت (ع)، ج ۶.
- حویزی، عبدالعلی بن جمعه (۱۴۱۵ق). تفسیر نورالتقلین. محقق/مصحح: هاشم رسولی. قم: اسماعیلیان، ج ۵.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶). بیان قرآن: تفسیر سوره توبه. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. تهران: صهبا، چاپ بیست و چهارم.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۱). بیان قرآن: تفسیر سوره حمد. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹/۱۲/۲۱). سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید مبعث. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=47510>
- خسروپناه، عبدالحسین (۱۴۰۲). حکمت و فقه حکمرانی. تدوین و تنظیم میثم بهارلو. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۱). تقریرات فلسفه امام خمینی. تقریر عبدالغنی اردبیلی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ج ۲.
- خواجه نایینی، علی (۱۳۹۳). درآمدی بر مفهوم حکمرانی شبکه‌ای؛ مطلوبیت‌ها و چالش‌ها. رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۶(۱)، صص ۱۲۹-۱۵۷.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۶ق). نهاية الحکمة. قم: جماعة المدرسين في الحوزة العلمية بقم، مؤسسه النشر الإسلامی.
- طوسی، نصیرالدین محمد بن محمد (۱۳۶۷). اساس الاقتباس. مصحح: محمدتقی مدرس رضوی. تهران: دانشگاه تهران.
- عالی، محمدباقر؛ غضنفری، مهدی؛ پورصادق، ناصر؛ پورعزت، علی اصغر (۱۴۰۳). تعریف حکمرانی (فرا ترکیب چیستی حکمرانی). حکمرانی متعالی، ۵(۲)، صص ۶۳-۸۹.
- عراقی، ضیاء‌الدین (۱۳۶۱). بدائع الافکار فی الاصول. تقریرات میرزا هاشم آملی. نجف: المطبعة العلمیه، ج ۱.
- قلی‌پور، حسین (۱۴۰۰). حکمرانی علم: دانشمندان چگونه راهبری می‌شوند؟. تهران: سروش.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی. محقق/مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ چهارم، ج ۱.
- لکزایی، نجف؛ معلم، علی اکبر؛ حدادی، محسن (۱۴۰۳). موضوع‌شناسی فقهی حکمرانی دینی. دین و قانون، ۱۲(۴۳)، صص ۵۱-۷۸.